

УДК 349.415.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2020.4.7>

Попова А.О.,

кандидат юридичних наук,

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи

ORCID: 0000-0001-5558-0142

СОЦІАЛЬНІ, ЕКОНОМІЧНІ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТА ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ ВІД ЗАБРУДНЕННЯ

SOCIAL, ECONOMIC, PSYCHOLOGICAL AND LEGAL PRECONDITIONS FOR PROTECTION OF LANDS FROM POLLUTION

Земля є основою існування держави, суспільства, національним багатством. Цінність землі як національного багатства полягає в її багатофункціональному призначенні. Без використання земельних ресурсів неможливо життя людини. У зв'язку із цим життя громадян не може істотно покращитись без раціональної земельної політики. Це визначає виняткову можливість земельного питання для успішного сталого розвитку в країні.

В усі історичні періоди розвиток суспільства був тісно пов'язаний із землею. Однак у ХХ столітті використання земель стало поєднуватися із великим масштабом їх забруднення, у тому числі і небезпечними речовинами, що призвело до порушення їх природного стану. Під забрудненням земель розуміється привнесення у навколишнє середовище або виникнення в ньому нових, зазвичай нехарактерних хімічних і біологічних речовин, які чинять шкідливий вплив на природні екосистеми й людину і яких природа не здатна позбутися самоочищенням. У результаті може бути завдана шкода іншим об'єктам екологічних правовідносин – рослинному світу, лісам, водам, тваринному світу, атмосферному повітрю, природно-заповідним об'єктам та ін. Забруднення земель може спричинити також тяжкі наслідки для життя і здоров'я людей, тому дослідження даної проблематики і відповідного законодавства в сучасних умовах не втрачає своєї актуальності.

Однією з найбільш актуальних проблем сьогодення в науці земельного права є проблема правової охорони земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні. Деградаційні процеси, які досить інтенсивно розвиваються на землях, що були забруднені небезпечними речовинами, є вражаючими, про що свідчать офіційні дані. Негативні зміни якості земельних ресурсів мають місце внаслідок різноманітних порушень земельного законодавства. Досягти покращення стану використання і охорони земельних ресурсів можливо, зокрема, під час ефективного використання і дослідження системи та форм реагування держави на забруднення земельних ресурсів небезпечними речовинами. У роботі проаналізовано екологічні, політичні, економічні передумови попередження і усунення забруднення земель небезпечними відходами.

Ключові слова: забруднюючі речовини, небезпечні речовини, охорона земель, правова охорона земель від забруднення, забруднення земель, земельне право, земельна реформа, екологічне право, природоресурсне право.

Land is the basis of existence, society, national wealth. The value of land a national treasure is determined in multifunctional purpose. I think that without using land resources the human life is impossible. In this meaning, life of citizens cannot significantly improving without a rational land policy. It means exceptional possibility of land issue for successful development in our country.

Land in all historical periods of tome developing of society was closely connected with each other/pollution of land by hazardous substances leads to a violation of their natural state. In tern, this might be harm other objects of ecological legal relations – the plant world, forests, water, animal planet, and fauna, natural protected objects, etc. Also land pollution can be cause hard different and serious consequences for people`s life and health thanks to researching in this area is so important not only in science society but in the world too. To sum up, the study of this issue and the relevant legislation on the modern Ukrainian land had not been losing a relevance now.

Today one of the most actual problem is the problem of land that has been polluted by hazardous substances in Ukraine. Degradation processes that are intensively developing on land that have been contaminated by hazardous substances are staggering, as evidenced by official statistics. Negative changes in the quality of land resources are carried out due to various violations of land legislation. Reach and achieve an improvement in the state of use and protection of land resources, especially with effective use and study of the system and forms of state response to land pollution by hazardous substances in Ukraine.

Key words: land law reform, land law, natural resources law, environment, environmental law, hazardous substances, dangerous substances, the legal protection of land.

Актуальність теми. Забруднення – це понесення в навколишнє середовище або виникнення в ньому нових, зазвичай нехарактерних хімічних і біологічних речовин, які чинять шкідливий вплив на природні екосистеми й людину і яких природа

не здатна позбутися самоочищенням. Тому охорона навколишнього природного середовища – поняття складне, оскільки охоплює декілька елементів різної направленості, кожен із яких має декілька передумов виникнення передумов у цій сфері. Передбачається,

що тут можна виокремити соціальні, екологічні, економічні, технологічні, організаційні і правові передумови. Усі вони пов'язані між собою і мають єдину направленість – забезпечити певними способами належну охорону земельних ресурсів від забруднення небезпечними речовинами.

Мета публікації полягає в теоретичному і практичному дослідженні системи і правових форм реагування держави на забруднення земель небезпечними речовинами в Україні.

Аналіз дослідження даної проблематики. Окремими питаннями щодо системи та форм реагування держави на забруднення земель небезпечними речовинами розглядали Ю.С. Шемшученко, А.П. Гетьман, В.В. Костицький, П.Ф. Кулинич, В.Л. Мунтян, Ю. Г. Жариков, Г.І. Балюк, Ю.В. Вовк, Н.С. Гавриш та інші.

Дослідження питань правової охорони земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні потребує, насамперед, визначення підстав та передумов правової охорони. Розгляд даного питання дозволить зрозуміти, чому саме земельні ресурси потребують саме правової охорони від забруднення, якими засобами повинна здійснюватися така охорона, та допоможе визначити компетенцію відповідних органів державної влади у цій сфері. Аналіз земельного та екологічного законодавства, літературних джерел із даної проблематики дозволяє, на наш погляд, виступає передумовою розуміння сукупності об'єктивно наявних факторів, що впливають на виникнення конкретних явищ для досягнення соціальними суб'єктами своїх корисних і позитивних цілей із належної охорони земельних ресурсів в цілому.

Так, організація належної охорони земельних ресурсів базується на визначенні передумов різного спрямування, зумовлених багаточисельними потребами суспільного життя, екологічними, економічними, соціальними та іншими факторами [4]. Передумови не придумуються людьми чи окремими особистостями, вони існують об'єктивно вивчаються і всебічно аналізуються, а потім формулюються як результат наукових досліджень. У науковій літературі часто вживаються поняття «передумови», проте чіткого розкриття поняття передумов немає. Над цією проблемою працювали вчені Р.О. Халфіна, Т.І. Іларіонова, Ю.А. Денисов, В.Є. Краснянський, Ю.С. Шемшученко та інші.

У зв'язку із цим аналіз екологічного і земельного законодавства, літературних джерел із даної проблеми дозволяє, на наш погляд, під передумовою розуміти сукупність наявних факторів, що визначають конкретні правові механізми для досягнення соціальними суб'єктами своїх корисних цілей належної охорони земельних ресурсів [6]. Так, важливою передумовою охорони земель від забруднення є екологічна, оскільки природне середовище є одним із головних факторів нормального життя людини і

території, на якій вона проживає. Взаємодія людини і природи може змінювати її, не порушуючи природних законів розвитку природи, пристосовувати до вирішення своїх характерних господарських та інших задач. Ігнорування природничих законів природи чи недооцінення їх у законодавстві може призвести до тяжких і катастрофічних наслідків. Отже, діяльність людини залежить від природного середовища та його стану, ось чому об'єктивно наявне навколишнє середовище, складовою частиною якого є земельні ресурси, складає необхідні передумови її належної охорони. У свою чергу, стан природних екосистем в державі значною мірою залежить від розуміння суспільством законів природи і вмілого їх використання органами державного управління. На жаль, відсутність знань екологічних законів чи їх ігнорування на практиці призводить до загострення протиріч між екологією і економікою, а значить – між екологічними та економічними інтересами суспільства, між окремими регіонами країни. Із цієї причини час від часу виникають надзвичайні екологічні ситуації. Усе це спонукає і підштовхує суспільство, держави здійснювати необхідні заходи щодо належної охорони навколишнього середовища і земельних ресурсів в цілому.

Таким чином, екологічна передумова є обов'язковою реальністю, яка має суттєвий вплив на формування системи охорони навколишнього середовища, а в останню чергу формує суспільство та індивідуальну свідомість, культуру громадян, включаючи і право.

Не менш важливими є і економічні передумови: стан економіки, наявність розвинених ринкових відносин, ступінь залучення природних ресурсів у вирішенні економічних завдань держави в умовах ринку. Соціальні, екологічні та економічні передумови перебувають у тісному зв'язку і взаємодії не тільки між собою, але і з охороною земельних ресурсів. Це зумовлюється тим, що економічні передумови мають багатоаспектний характер. Так, по-перше, використання людиною земельних ресурсів для задоволення матеріальних та інших потреб диктує необхідність їх використання незалежно від того, якими – природничими або штучними – способами призвело до виснаження природних ресурсів. У зв'язку із цим порушення законів відтворення навколишнього середовища, включаючи земельні ресурси, може привести до серйозних екологічних і економічних проблем, а по-друге, охорона земельних ресурсів потребує великих капітальних інвестицій і вкладень за рахунок коштів державного бюджету.

Наступною групою умов застосування правових заходів охорони земель вважаються соціально-економічні передумови, до яких відносять також настання спричиненої суттєвої матеріальної та моральної шкоди. Правовій охороні підлягають тільки ті об'єкти, діяння щодо яких спричиняють або можуть спричинити матеріальну чи моральну шкоду суспільству.

Зауважимо, що вихідними положеннями для визначення сутності та характеру шкоди земельним ресурсам, насамперед, слід вважати відповідні норми Конституції України, зокрема ст. 3, яка закріплює, що людина, її життя та здоров'я, честь та гідність, недоторканість та безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю [1]. В юридичній науці поряд з екологічною шкодою виділяють також і матеріальну шкоду, яка може бути завдана земельним ресурсам. Матеріальна шкода пов'язана, насамперед, зі зниженням продуктивної здатності землі, її грошової оцінки, що відбувається внаслідок заподіяння їй шкоди.

Проведені дослідження засвідчують, що категорія землі тлумачиться за різними ознаками, але сутність визначення землі як елемента природного середовища, що знаходиться в нерозривному зв'язку з іншими об'єктами природи та виконує головну екологічну функцію природного ресурсу, не розкрито. Виходячи з екологічних ознак, пропонуємо розглядати поняття «земля» як природний ресурс та найважливішу складову частину навколишнього природного середовища, представлену як поверхню суші в межах держави в тому числі із ґрунтовим покривом, відповідною рослинністю, що може бути засобом виробництва та просторовою базою для розміщення промислових і сільськогосподарських об'єктів, населених пунктів. В юридичній літературі ця проблема вже досліджувалась. Так, Ю.Г. Жариков першим дослідив ґрунт як самостійний об'єкт правової охорони, саме він відзначив, якщо говорити про родючість, що земля і ґрунт ідентичні. Різниця полягає лише в тому, що земля є більш загальним поняттям, а ґрунт пов'язується з конкретними уявленнями про якість землі і її придатність для використання у сільському господарстві [2, с. 3].

Усі землі України, незалежно від напрямку їх залучення в користування та обсягу виконуваних ними функцій, відносять до земельних ресурсів, складають земельний фонд і володіють певним потенціалом, тому земельний потенціал пропонуємо розглядати як сукупність доступної і прихованої продуктивності землі та здатності її як ресурсу задовольняти потреби суспільства. Варто зазначити, що не всі землі можуть бути залучені в господарський обіг та використовуватися як ресурс. Крім цього, тривале використання залучених у користування земель як вичерпного природного відновлювального ресурсу здатне змінювати величину земельного потенціалу як позитивно, так і негативно.

Ще однією соціально-економічною передумовою охорони земель виступають соціально-психологічні передумови. Правова охорона є виправданою лише тоді, коли правосвідомістю той чи інший різновид неправомірної поведінки сприймається як такий, що потребує вжиття заходів правової охорони. У багатьох випадках чинне законодавство завдяки ціннісно-орієнтаційній та оціночній функції формує вплив на суспільну правосвідомість. Одночасно, як

підкреслюється в літературі, і сама суспільна правосвідомість часто виступає стимулом для встановлення правової заборони. Це, зокрема, проявилось у встановленні заходів охорони земель від забруднення небезпечними речовинами. Спочатку суспільна думка сформувала своє негативне ставлення до дій, пов'язаних із пошкодженням земель, які засуджувалися в засобах масової інформації, обговорювалися на семінарах, конференціях, зустрічах на міжнародному рівні; це і стало стимулом для доповнення чинного законодавства відповідними нормами, якими встановлено відповідальність за вказані протиправні діяння. Тим самим зараз законодавство втілює негативну оцінку зазначених дій у суспільну думку. У нашому випадку можна констатувати збіг загальнолюдського уявлення про справедливість із кримінально-правовою заборonoю забруднення земель в Україні в тому числі і небезпечними речовинами. Таким чином, на сучасному рівні розвитку суспільної правосвідомості в Україні кримінально-правова заборона забруднення земель є не тільки обґрунтованою, але й соціально необхідною.

Суттєве значення має наукова передумова, яка охоплює усі основні питання, відносячи їх до охорони земель від забруднення небезпечними речовинами. Тут йдеться про науково-правову передумову. Розуміється, що не з усіх питань правового забезпечення розвитку екології стосується даний аналіз, а тільки з найбільш важливих і принципових. Так, правовою основою наукових досліджень із охорони земель і природних ресурсів у цілях розробки наукових основ їх охорони і раціонального використання є забезпечення екологічної безпеки. Як показує практика, правові наукові дослідження природоохоронних проблем спрямовані на виявлення методологічних підходів до розуміння належного правового забезпечення належної охорони земельних ресурсів, на з'ясування сутності екологічного права та його структурних підрозділів, екологічного законодавства, співвідношення між ними, на виявлення наукових тенденцій розвитку внутрішнього та міжнародного екологічного права, включаючи також природоохоронне законодавство, рівні вдосконалення або недостатнього вдосконалення щодо вирішення дискусійних питань законодавства в даній галузі, відповідність наукових пропозицій щодо вдосконалення поточного і чинного законодавства в теорії та на практиці. Так, особливість наукових правових досліджень полягає в тому, що як розвиток екології в цілому, так і розвиток екологічного права базується на об'єктивно наявних законах розвитку природи і суспільства, а також інших природничих наук, тому що їх необхідність пізнавати і на основі отриманих знань створювати науково обґрунтовану базу правового забезпечення охорони земель від забруднення, раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища було відображено в пункті 34 в Основних

напрямах державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки від 5 березня 1998 року [3].

Соціальна передумова у сфері правої охорони від забруднення є головною і найважливішою, оскільки саме поняття екології передбачає гармонійну взаємодію суспільства і природи. Суспільство тут виступає соціальними фактором, а природа – екологічним. Аби ці два фактори взаємодіяли, необхідні ще й додаткові фактори. Так, соціальна передумова пов'язана з діяльністю суспільства, держави, колективів людей, індивідів, держав світу.

Висновки. Належна охорона навколишнього середовища земельних ресурсів від забруднення передбачає необхідність виділення для цього

чималих капітальних вкладень та інвестицій, кваліфікованого управління цією сферою, високих технологій під час здійснення охоронних заходів, наукових обґрунтувань охоронної системи тощо. Тому в процесі охорони виникає цілий комплекс різних правовідносин за участі державних органів, власників земельних ресурсів, природокористувачів, спрямованих на створення сприятливої екологічної обстановки для життєдіяльності людини і гармонійного розвитку природи. У результаті це сприятиме забезпеченню екологічної безпеки і дотриманню екологічної рівноваги на території України. Крім того, нормальна екологічна ситуація в Україні, в усіх її областях і регіонах, забезпечує невід'ємне право кожної людини на життя згідно зі ст. 27 Конституції України [1].

Список використаних джерел:

1. Конституція України: станом на 1 верес. 2016 р: відповідає офіц.тексту. Харків : Право, 2016 82 с.
2. Жариков Ю.Г. Охрана почв – обязанность землепользователей. Москва : Юридическая Литература, 1965. С. 3.
3. Основні напрямки державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Затв. Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 року № 188/98- ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1998. № 38-39. Ст. 248.
4. Статут Організації Об'єднаних Націй від червня 1945 р. URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
5. Про охорону земель : Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. Ст. 349.
6. Kostytskyi Vasyl., Ensuring ecological safety or ensuring a favorable environment: theoretical and legal justification of the function of a modern ecological state. *Journal of Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*. <http://jpnu.pu.if.ua>, Vol. 5, No. 2(2018). P. 25–32.